

Quaerit luciferum caelesti dogmate passum  
 Quissem multiplicans alas mirabilis aevi;  
 Corporis immemor; memor est quicondit illud  
 Sub pedicareabor, atque indurata membra fouere;

PAX VENIT ET QUIES

MELIUS ET LABOR ET QUES



Hic dicitur cury emortuus, et labor dicitur  
 Et scilicet placere fidei fuit in fovea  
 Depulsi, quae tere solum, pax inde fugat  
 Hostibus abnata, hinc bellum hinc congerit amos  
 Terror, et caulis, et scilicet pulchritudo;  
 Uestis ad usque pedes descendens, desinat in  
 Tempus, et apudum prius, modo de frugibus;

TABAE

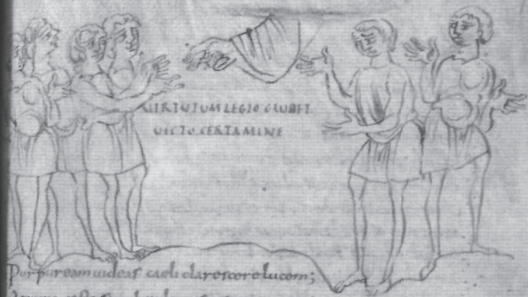
GLADIUM

GLIUM

SUNTUS

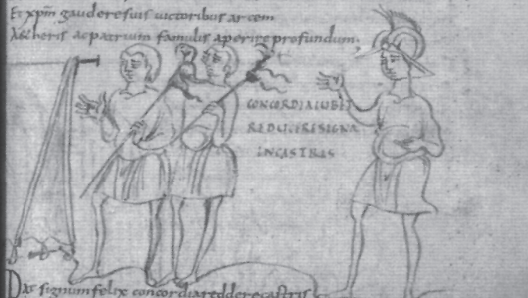


Cornicium curia, iera, filio, et lacubili, imple  
 Aximen gladius, sedes, et pulvere, campi  
 Sudor, et facies, liquida, sinerato, dies;



ALTIQUM LEGIS CAUBIT  
 QUITO CERTA ALINE

Purpuram uideat caeli clare colorucom;  
 Agmina casta simul uultum fensore carant;  
 Afridore hilaris pulso cor amne ag mac.  
 Et xpm gaudere suis uictoribus arcom  
 Nihil horis ac parerum famulit aperire profundum.



CONCORDIA  
 SEDUCIT SIGNA  
 IN CASTRAS

Dix signum felice conardate, idere castis  
 Theoriae Aquila, atque memoria, cogi;

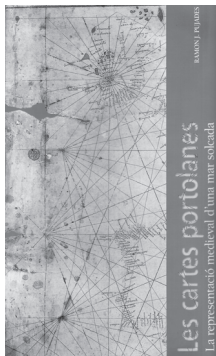


PER ALI SALLENTIUM  
 ET CULTUM ET TEDESTRUM

# Notes bibliogràfiques

## **Les cartes portolanes. La representació medieval d'una mar solcada**

**Ramon J. Pujades**



**Barcelona: Lunweg -  
Institut Cartogràfic de  
Catalunya - Institut  
d'Estudis Catalans i Institut  
Europeu de la Mediterrània,  
2007, 526 pp. + CD-ROM.**

*Les cartes portolanes* és una nau amb la qual no ens cansaríem mai de navegar. El capità la governa amb pols ferm i el rumb, molt ambiciós, salva tots els esculls. Còmodament instal·lat a coberta, el passatger observa –la visibilitat és la millor possible– l'evolució de la cartografia nàutica a la Mediterrània entre el segle XIII i 1470. El viatge acaba quan les naus portugueses creuen l'Equador i neix una cartografia que té en compte la posició longitudinal dels terri-

toris, davant dels precedents medievals basats exclusivament en la distància i la direcció. El paisatge ha canviat, però la nau ja és a port i n'hem baixat amb la sensació d'haver fet un viatge impagable.

El capità d'aquesta nau, que durant dotze anys ha agafat forma a les drassanes abans de fer-se a la mar, és Ramon J. Pujades, historiador de la cultura escrita –deixeble de Francisco Gimeno Blay– i arxiver facultatiu de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Prologat per Tony Campbell, antic bibliotecari de mapes de la British Library, el volum reproduïx, en paper i format digital, setanta-sis cartes portolanes, quaranta-dos atles i deu còpies tardanes.

Campbell no té cap dubte sobre la importància de l'obra de Pujades: és un estudi revolucionari perquè ofereix una visió de conjunt de la naturalesa i el desenvolupament de les cartes portolanes més antigues –supera l'anterior, del mateix Campbell– i perquè parteix de la premissa que l'historiador de la cartografia no pot prescindir del context històric –cosa que han fet molts autors nodrits en disciplines alienes a la història de la cultura escrita. Pujades reivindica el disseny i l'escriptura com a realitats inseparables. A la introducció (pp. 24-29) del llibre explica que el seu objectiu és analitzar la carta nàutica com a fenomen tecnocultural a partir

de tres àmbits d'estudi: la producció, l'ús i la conservació. Per raons metodològiques ben justificades, els capítols dedicats a aquests tres aspectes n'inverteixen l'ordre natural per parlar-nos, primer, de la conservació dels mapes nàutics, tot seguit del seu ús i, finalment, de la seva producció. Al capítol sisè, sobre els orígens de les cartes portolanes medievals, l'autor hi farà un «exercici de raonament lògic construït sobre els escassos elements que posseïm» (p. 27).

El primer capítol, «L'estímul i el substrat: comerç marítim i cultura escrita en la transició de la plena a la baixa edat mitjana» (pp. 30-59), ressegueix la penetració de l'escriptura en el món del comerç marítim internacional. Que la carta nàutica és un «mapa farcit d'escriptura» és una realitat que, tot i ser innegable, no ha rebut per part dels historiadors l'atenció que es mereix. Pujades destaca que la ràpida difusió del notari de model bolonyès –redactor privat de documents– arreu de l'Occident mediterrani va acostar l'escriptura en vulgar als homes de negocis, les necessitats comptables dels quals van fer entrar en joc la base decimal de les xifres aràbigues que facilitaria la reducció proporcional de les distàncies per fer un mapa a escala.

Les cartes portolanes anteriors a 1470 són poc més de cent vint. En el capítol segon, «La su-

pervivència i la possessió: el problema de la representativitat de les obres conservades» (pp. 60-127), Pujades nota que els atlas, en ser llibres amb cobertes i profusament decorats, sobreviuen molt més fàcilment que no pas les cartes nàutiques, al més sovint utilitàries («per marinieri», en deia un dels factors dels Datini a Mallorca) i exemptes de decoració. Pujades fa avinent la importància de les fonts documentals i literàries del període, poc estudiades pels especialistes, però ben aprofitades per tres grans arxiviers de casa nostra que ell reivindica oportunament: Gabriel Llabrés, Gabriel Llompart i Jaume Riera i Sans. La font documental més abundant, l'inventari, ha estat tradicionalment mal llegida perquè no s'ha respectat el principi, apuntat en el capítol tercer, que l'esment d'un objecte en un inventari medieval en prova la presència, però el silenci no en pot demostrar l'absència: els inventaris de nau només inclouen les pertinences dels armadors i el que aquests havien rebut com a mercaderia noliejada. Pujades desmunta, amb arguments irrefutables, les teories que sostenen que les naus medievals navegaven sense carta i sense brúixola. Les cartes por-

tolanes rarament s'inclouen en els inventaris *post mortem*, però sí apareixen, en canvi, en els inventaris de les caixes de navegar. Pujades relaciona cent cinquanta-nou notícies sobre cartografia nàutica que aporten molta llum a la terminologia (conceptes com ara *mapamundi*, *mapamundi partit*, *mija carta* o *quarteró*, *taula de navegar*, *compàs* i *sestes* hi queden molt ben definits).

Els «Usos i usuaris de les cartes nàutiques medievals» s'estudien en el capítol tercer del volum (pp. 128-81). Atès que els oficis terrestres es combinaven sovint amb l'activitat marinera, i tenint en compte que fins ben entrat el segle *xv* el patró de la nau acostuma a ser un dels mercaders-armadors, és inviable excloure els mercaders posseïdors de cartes del grup dels navegants. Entre els propietaris de cartes documentats hi ha notaris i juristes, nobles, cavallers, donzells, clero benestant, prínceps, batxillers i doctors en arts, metges... Els interessos que els movien eren molt diversos: des de la compra als encants de cartes velles, inacabades o defectuoses per fer-les servir de relligadura fins a l'interès científic, la planificació geoestratègica o la pura ostentació. En aquest capí-

tol s'estudien la difusió i l'ús de la brúixola (de tabernacle i portàtil), les sestres, les taules de martelori, els portolans (lístes de ports, amb la distància que els separa i les direccions per a la travessia més directa, que cal no confondre amb les cartes nàutiques) i els calendaris lunars.

«El procés productiu» és el títol del capítol quart (pp. 182-235). Per poder saber com s'elaboraven les cartes de navegar medievals (l'obra més antiga que ho explica, el *Breve compendio de la esfera y del arte de navegar*, és de mitjan segle *xvi*) Pujades n'analitza exemplars inacabats: sengles peces úniques de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). Les conclusions a què arriba són les següents: 1) El pergami s'utilitzava per la seva resistència a la humitat i als estiraments, no pas per raons sumptuàries, i no hi ha relació directament proporcional entre les mides del pergami i l'escala de l'obra. 2) El calc era el mecanisme per a l'obtenció de les còpies; l'opció més seguida era dibuixar una circumferència fent una incisió gairebé imperceptible sobre el pergami i, aprofitant aquest rastre visual temporal, tirar els vents majors de la xarxa dels vents i marcar amb un punt de tinta, o bé foradant amb una agulla, els punts que esdevindrien centres secundaris de la xarxa. 3) El dibuix de la línia del litoral es feia segons un sistema de producció seriada relativament «massiu», amb la repetició de formats dins d'un ventall limitat d'opcions (la documentació parla de «patrons») i l'ús de l'estergit com a mecanisme habitual de reproducció. Pujades analitza la reproducció de la toponímia, l'estandardització de les escales gràfiques i la fixació d'un repertori inconogràfic complex

#### TROBADORS

**Maria Cristina Álvares, *La peau de la pierre. Étude sur la 'Vie de Sainte Énimie' de Bertrand de Marseille*, Braga: Universidade do Minho - Centro de Estudos Humanísticos, 2006.**

**Dan O. Cefruga i Zeno Verlato, *Poesie d'amore dei trovatori*, Roma: Salerno, 2007.**

**Marie Claire Gérard-Zai, *La Langue des Troubadours. Phonétique historique et morphologie de l'ancien occitan*, Fribourg: Université de Fribourg, 2007.**

**William D. Paden i Frances F. Paden (tr.), *Troubadour Poems from the South of France*, Cambridge: D.S. Brewer, 2007.**

**Linda Paterson, *Nel mondo dei trovatori. Storia e società nell'Occitania del Medioevo, 1100-1300*, ed. Anna Radaelli, Roma: Viella, 2007.**

**Antoni Rossell, *Els trobadors catalans*, Barcelona: Dinsic, 2007.**

i ric per part d'Angelino Dulceti (o de Dulceto) amb la carta feta a Mallorca el 1339. Les interessants il·lustracions d'aquestes pàgines permeten observar l'evolució de la representació cartogràfica de Gènova, Venècia i Avinyó, dels símbols dels vents majors, de Mussa Meli, rei de Malí, del cameller, de la rosa dels vents o de l'elefant de guerra.

El capítol cinquè, sobre «Els cartògrafs i els seus tallers» (pp. 236-89), arrenca amb la relació de tots els cartògrafs nàutics documentats en actiu abans de 1470. La quantitat és minsa: tres dotzenes de cartògrafs, més una desena amb testimoni no signat. L'activitat, radicada bàsicament a Gènova, Venècia i Mallorca (més tard s'hi afegirien Nàpols i Ancona), és comparable a la concentració de la producció del llibre manuscrit, entre els segles XIII i XIV, als grans centres universitaris de París, Bolonya i Oxford. Pujades analitza la formació dels cartògrafs medievals, la tipologia, els preus i el ritme productiu de les cartes nàutiques i els tallers que les realitzaven. La conclusió és ben clara: hi havia moltes cartes i molts compradors, però pocs cartògrafs i poquíssims tallers; per

poder subsistir cada taller havia d'enviar al mercat moltes cartes de navegar. Un document de valor «excepcional» (un reconeixement de deute que es paga amb cartes de navegar, datat el 12 de novembre de 1433 a Mallorca i conservat en els protocols de l'ARM) prova que el taller del cartògraf Gabriel de Vallseca era capaç de produir en mig any més de vint-i-quatre cartes de navegar. Aquest mateix document apunta perquè costa tant de documentar la producció cartogràfica dels tallers medievals: els contractes de producció només es feien en casos excepcionals de comandes d'obres especialment luxoses. Els tallers eren unitats familiars en què calia treballar molt per poder-ne viure; mapamundis i cartes de gran luxe interrompien només temporalment la rutina diària.

El capítol final, «El naixement de la cartografia nàutica medieval» (pp. 290-335), intenta respondre una qüestió sotmesa a un alt nivell d'especulació. Estudiats els mapes nàutics només des de la perspectiva geogràfica, les teories s'han polaritzat entre els partidaris de l'origen antic grecoromà i els defensors de la paternitat medieval. Arribats

en aquest punt del llibre, afirma Pujades, «estem en millors condicions per a tractar de trobar el cap inicial del fil d'aquesta història» (p. 291). I a fe que el troba. Les arrels clàssiques de la cartografia nàutica medieval queden perfectament arraconades a la categoria de mite, mentre que es donen arguments sòlids a favor de l'origen medieval. La carta i el portolà derivarien d'una mateixa font d'informació: el saber acumulat pels mariners del seu temps. La informació necessària per construir les cartes nàutiques no procedia de càlculs astronòmics, sinó de la pràctica quotidiana de la navegació. Això sí: sense els avenços en matemàtiques (pel factor de la reducció a escala) i geometria (per la xarxa de vents) que es van donar al nord d'Itàlia a començament del segle XIII no hauria vist la llum la cartografia nàutica en l'arc litoral comprès entre Gènova i Pisa. Els indicis suggereixen que aquest infantament no hauria estat possible sense el concurs dels clergues-mariners, que actuaven com a notaris i capellans dels combois navals. No es pot, segons Pujades, atribuir als mercaders i als mariners d'aquesta etapa el gran salt d'abstracció que implica passar la informació de la descripció oral a un disseny gràfic a escala amb suport geomètric: fóra sobrevalorar-ne els coneixements i les capacitats. Els mariners alfabetitzats en vulgar, cada vegada més nombrosos segons avançava el segle XIII, sí que s'haurien ocupat d'extractar el que els interessava, de perfilar les costes i d'enriquir la toponímia del litoral.

El lector s'acomiada d'aquest creuer de luxe amb una síntesi excel·lent («Conclusions», pp. 336-38), una completa bibliogra-

#### RAMON LLULL

**Xavier Bonillo, *Literatura al 'Llibre de Meravelles'*, Barcelona: UOC, 2008.**

**Ramon Llull, *Llibre de les bèsties*, ed. Xavier Bonillo i tr. Toni Sala. Barcelona: Angle, 2007.**

**Anthony Bonner, *The Art and Logic of Ramon Llull. A User's Guide*, Leiden - Boston: Brill, 2007.**

**Gabriel Ensenyat, *Treballs sobre Ramon Llull*, Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2007.**

**Ramon Llull, *Llibre de contemplació en Déu*, ed. Gabriel Ensenyat, Palma: Diari de Balears, 2005.**

**M. Asunción Sánchez Manzano, *Raimundi Lulli Opera Latina, t. XXXI, 12-15. Quattuor Libri Principiorum*, (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis, 185), Turnhout: Brepols, 2007.**

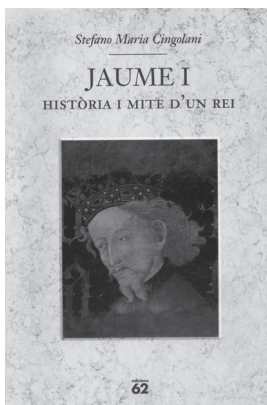
**Raimundus, christianus arabicus: Ramon Llull i l'encontre entre cultures, Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània, 2007.**

fia i un extens apèndix toponímic (pp. 347-97) de l'Adriàtica septentrional i del litoral continental de l'antiga Corona d'Aragó. La traducció anglesa del llibre s'ofereix a partir de la p. 401. El llibre de Pujades bé mereix travessar el Canal de la Mànega, i tots els oceans.

DAVID GUIXERAS

### **Jaume I. Història i mite d'un rei**

#### **Stefano Maria Cingolani**



**Barcelona: Edicions 62, 2007, 375 pp.**

Tot i que alguns dels seus valors ja no es cotitzen com abans, Jaume I el Conqueridor encara presideix la galeria dels nostres mites nacionals. Les seves gestes dibuixaren els confins gairebé definitius del mapa lingüístic català i la seva memòria omplí les pàgines extraordinàries del seu *Llibre dels feits*, la primera crònica dictada en primera persona per un monarca europeu. Escriure la biografia d'un rei autobiògraf és una tasca complexa. Els documents d'arxiu, les fonts històriques coetànies i una bibliografia abundant permeten

d'enfocar la figura del rei des de molts punts de vista, però el *Llibre dels feits* ens ofereix la rara oportunitat d'assistir al darrer balanç del protagonista: aquella narració retrospectiva amb la qual construeix el seu mite alhora que aspira a consagrar una interpretació concreta de les seves accions. La immediatesa d'aquest jo tan vigorós fa que el lector assumeixi fàcilment el punt de vista del rei, i per això són molt poques les biografies que s'han sabut sostreure a la fascinació del mite. Escriure una biografia crítica del rei Jaume no solament exigeix una perspectiva polièdrica, capaç de confrontar el testimoniatge del rei amb el conjunt de les fonts conservades, sinó també una comprensió adequada del *Llibre dels feits* com a creació deliberada i no pas com a document espontani. Stefano Maria Cingolani, que és un lector perspicaç a més d'un òptim filòleg i un gran expert en historiografia, ja havia subratllat la importància d'aquesta premissa en *La memòria dels reis* (Barcelona: Base, 2006) i havia tingut ocasió d'aplicar-la a la *Crònica* de Bernat Desclot en *Historiografia, propaganda, comunicació al segle XIII* (Barcelona: IEC, 2006). Ara l'aplica a la figura històrica i mítica del rei Jaume mitjançant una biografia innovadora que abasta alhora la vida i el llibre del rei, fent per manera que tots dos aspectes s'il·luminin recíprocament.

Cingolani ens acosta a la persona històrica i humana del rei Jaume gràcies a un mètode crític basat alhora en la interpretació i en la documentació. Mai no s'oblida de reconstruir la conjuntura històrica que emmarca l'acció del rei, considerant tots els factors que hi intervenen i el punt de vista de tots els ac-

tors (noblesa, ciutats, andalusins, francesos, castellans, etc.). I és sobre aquesta base històrica que explica, amb hipòtesis molt persuasives, les motivacions i els interessos que s'amaguen rere el fet documentat o rere la seva reconstrucció –o el seu silenciament– en el relat de la crònica. La planificació de les conquestes, el tractat de Corbeil, els projectes de croada, la divisió dels regnes entre els fills o les disputes amb la noblesa i amb l'infant Pere són fets complexos que Cingolani planteja i interpreta amb extraordinària solvència. També hi ha moments que el biògraf gosa aventurar-se en l'esfera més íntima del personatge, analitzant per exemple la relació conflictiva de Jaume amb el record del seu pare, el rei Pere el Catòlic, o el caràcter contemporitzador que l'enfronta greument amb les maneres expeditives de l'infant Pere. En resulta un retrat humanitzat, que mai no cau, però, en la banalització ni en la desmitificació programàtica.

D'aquest esforç crític també en resulta un comentari indirecte del *Llibre dels feits*, perquè la biografia de Cingolani no solament hi aporta informació

#### HISTÒRIA I HISTORIOGRAFIA

**Agnès i Robert Vinas, *La conquesta de Mallorca. Textos i documents*, Mallorca: Moll, 2007.**

**Jaume I, *Llibre dels feits. Conquestes de Mallorca i Eivissa i submissió de Menorca*, ed. Gabriel Ensenyat, Palma de Mallorca: Consell de Mallorca, 2005.**

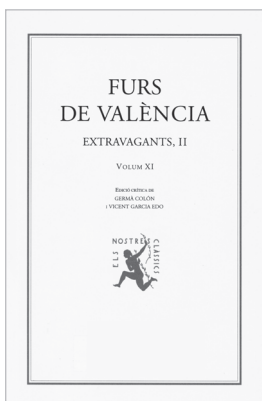
**R. Anthony Lodge, *Les comptes des consuls de Montferrand (1273-1319)*, París: École des Chartes, 2006.**

complementària –antecedents i contextos– o en revela les omissions, sinó que també destaca la imatge que el rei tenia i/o volia perpetuar de les seves accions. Messianisme, providencialisme, legitimació dinàstica del poder, emulació dels avantpassats, superació de les adversitats, sentit de la justícia i del perdó... Són conceptes ja apuntats per la crítica, que Cingolani aprofita adequadament per a construir una interpretació global i suggestiva de la crònica.

L'absència de notes al peu, relativament compensada per la nota bibliogràfica final, és una de les concessions divulgatives que l'historiador o el filòleg potser trobaran digna de plànyer. D'altra banda, Cingolani ha sabut trobar un enfocament molt atractiu i el seu estil, sempre sembrat d'italianismes, captiva l'atenció del lector com la millor de les novel·les històriques.

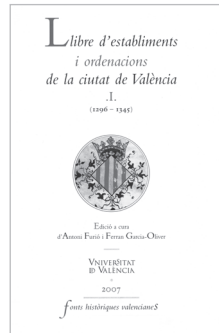
FRANCESC J. GÓMEZ

### **Furs de València, vols. X i XI: Extravagants, I i II**



**ed. Germà Colon i Vicent Garcia Edo**  
**Barcelona: Barcino (ENC, col. A, vol. 139-140), 2007, 314 pp. + 311 pp.**

### **Llibre d'establiments i ordinacions de la ciutat de València, I: 1296-1345**



**ed. Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver**  
**València: Universitat de València (Fonts històriques valencianes, 30), 2007, 504 pp.**

Els dos volums d'*Extravagants* tanquen la sèrie d'onze que Els Nostres Clàssics ha dedicat als Furs de València. Els nou llibres de la col·lecció de furs s'havien anat publicant entre 1970 i 1999, en vuit volums, a càrrec de Germà Colon i Arcadi Garcia. Traspassat el segon dels editors, Germà Colon i Vicent Garcia Edo signaven, respectivament, l'estudi filològic i l'estudi jurídic-històric del volum IX de la sèrie (2002). Cinc anys després tots dos repeteixen com a editors de la col·lecció de furs que el notari Francesc Joan Pastor va anomenar, en la benemèrita edició dels *Fori regni Valentiae* de 1547-48, *Extravagants*, «ço és, aquells furs que còmodament no se han pogut situar ni posar sots alguna de les precedents rúbriques» (p. 45).

Les notes lingüístiques es limiten a ressenyar algunes particularitats gràfiques, fonètiques, morfosintàctiques i lèxiques dels furs *Extravagants*. Pel que fa al lèxic, els editors observen que

«ensopeguem amb alguns castellanismes, però no tants com hom sol suposar quan es refereix a València» (p. 37), i que hi abunden els cultismes, molts dels quals en forma de doblat. El segon volum dels *Extravagants*, i últim de la sèrie dels furs, inclou un índex de topònims i un glossari. Les notes que els editors inclouen al final de cada fur, sempre ponderades, justifiquen les esmenes al text i n'explenen alguns conceptes.

#### NARRATIVA

**Antònia Carré, Narrativa catalana medieval en vers (el Jaufre i l'Espill de Jaume Roig), Barcelona: UOC, 2007.**

**Reinhard Huamán Mori i Elena Roig Torres, De los orígenes de la narrativa corta en Occidente, Lima: Ginebra Magnolia, 2007.**

**Víctor Millet, Héroes de libro. Poesía heroica en las culturas anglogermánicas medievales, Santiago: Universidad de Santiago de Compostela, 2007.**

**Guillem de Torroella, La falla, ed. Anna Maria Compagna Perrone Capano, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.**

D'altra banda, el *Llibre d'establiments i ordinacions de la ciutat de València* recull les disposicions normatives urbanes –menys mediatitzades pel poder del rei que no pas els furs– que regulaven la vida local en l'àmbit públic i en bona part de l'esfera privada. La riquesa i la varietat de les matèries regulades en aquestes ordenances depenia del grau d'autonomia de la ciutat: molt gran a Itàlia, força ampli a Occitània i Catalunya i escàs a França o a Castella. Antoni Furió i Ferran Garcia-Oliver repassen a l'estudi

introdutori (pp. 7-48), damunt la pauta d'una literatura especialitzada (i posada al dia) que demostren conèixer bé, l'organització política municipal en aquests diferents territoris, amb especial atenció als textos que els van donar suport i a l'evolució dels respectius graus d'autonomia normativa.

En el cas català, tal com va posar de manifest Font Rius, cal esperar a la segona meitat del segle XIII, amb Jaume I i Pere el Gran, per poder parlar d'un veritable règim municipal, basat en l'articulació de tres organismes: un nombre reduït de magistrats que dirigeixen la comunitat, un consell assessor més nombrós i l'assemblea general dels veïns o dels prohoms de la ciutat. El govern municipal de València s'organitza segons el model de Tortosa i Lleida, d'una banda, i de Barcelona, de l'altra. L'any 1283, el *Privilegium magnum* de Pere el Gran facultava els jurats per ordenar nous estatuts en aquelles matèries en què el Fur de València es demostra insuficient. A partir d'aquesta data els jurats i el Consell de València tindran potestat per promulgar establiments i fins per esmenar-ne algun del mateix monarca.

Els primers establiments promulgats pel Consell i els primers manuals que els consignen es devien confegir entre 1283 i 1296, data que consta en un assentament del manual de Consell més antic conservat, de 1306. Furió i Garcia-Oliver han buidat i transcrit els cinc primers registres de la sèrie Manuals de Consells de l'Arxiu Municipal de València, que comprenen el període 1306-45, i n'han extret cinc-cents seixanta-cinc establiments que, com no podia ser d'altra manera, «radiografien [...] la dinàmica formidable d'una ciutat» (p. 26) que com més va de més autonomia gaudeix.

#### BORJA I EPISTOLARIS

**Diplomatari Borja, 3: Documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1429-1444), ed. C. López, et al., València: Edicions 3i4 - Institut d'Estudis Borgians, 2005.**

**Ferdinand Gregorovius, Lucrècia Borja a partir de documents i epistolaris del seu temps, ed. Maria Toldrà, València: Edicions 3i4 - Institut d'Estudis Borgians, 2007.**

**W. H. Woodward, Cèsar Borja, ed. Maria Toldrà i pròl. Júlia Benavent, València: Edicions 3i4 - Institut d'Estudis Borgians, 2005.**

**Jaume de Puig Oliver i Josep M. Marquès Planagumà, Lletres del bisbe de Girona, s. XIV: I (n. 1-620), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia - Ajuntament de Girona, 2007.**

Els editors agrupen aquests establiments en cinc àmbits temàtics: el regiment urbà, l'urbanisme, els costums, el mercat i el paisatge rural. El primer és el més escàs: només trenta-set intervencions afecten la mecànica administrativa municipal, amb especial incidència en l'elecció dels càrrecs i el sanejament de les finances. Es tracta de mesures que, sense soscar-ne mai les bases, adapten el triangle justícia-jurats-consellers creat per Jaume I a les necessitats pràctiques de la ciutat, alhora que legitimen un sistema de poder fet a la mida dels patricis. La idea del bé i el profit de la cosa pública és el fil amb què es cusen en tot moment aquestes disposicions.

Els establiments tocant a l'urbanisme dibuixen la imatge de València que els seus dirigents volien projectar. Són nombroses

les disposicions contra la brutícia i les pudors i a favor de la lliure circulació de béns i persones. La prevenció de les riuades exigia que es prohibís llançar escombraries als valls, una pràctica que no es va poder extingir mai del tot i que enllaçava clarament amb els mals costums. Les disposicions sobre aquesta matèria prescriuen l'acompliment d'un codi d'urbanitat comú a totes les ciutats cristianes: hi són contraris el joc de daus, les pràctiques endevinatòries, la violència física i la blasfèmia, la vanitat femenina, l'alcauoteria i el concubinatge. Les mesures contra aquesta galeria de perversions, tan arrelades a la societat urbana, són «poques i tímides», perquè «l'eufòria del creixement emmascara aquestes pústules» (p. 31). L'epidèmia de pesta de 1348, assumida com a càstig diví pels excessos comesos, marcarà un punt d'inflexió amb la multiplicació i l'enduriment de les ordenances relatives als costums.

La presència massiva de llinatges de mercaders en l'elit política municipal explica que la col·lecció d'establiments relatius al mercat sigui la més nombrosa: en aquest àmbit «les intervencions són contínues, reiteratives, insistents, escrupoloses» (p. 31). Els principals objectius dels jurats són garantir la seguretat i l'honestedat de les transaccions, refermar l'hegemonia de la ciutat en el conjunt del regne i assegurar el proveïment alimentari —«autèntica obsessió dels legisladors» (p. 32). Les intervencions relatives al blat són noranta-dues, i interessaven tots els sectors implicats en la comercialització del pa. La carn i el pa formaven, juntament amb el vi, «la columna vertebral de la fiscalitat ciutadana» (p. 35). En tots tres casos s'imposaven restriccions constants amb vistes

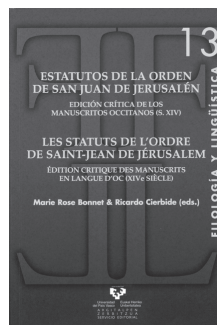
a assegurar la pau urbana. L'elit comercial i municipal no hi sortia pas perdent: el control sobre el mercat era la millor garantia dels enormes beneficis que n'obtenia. Els mateixos interessos d'aquesta elit, tant pel que fa a les inversions privades com al bé col·lectiu, expliquen que l'horta de València estigués sotmesa a una ocupació intensa. Les mesures proteccionistes aplicades a l'interior de les muralles arribaran a les hortes productives i als erms i confirmaran el predomini econòmic de la capital del regne, ja consagrat pels furs de Jaume I i augmentat en privilegis successius, tal com posen de manifest els dos volums de l'excel·lent *Epistolari de la València medieval* editats per Agustín Rubio Vela.

Al últim apartat de la introducció els editors noten que el *Llibre d'establiments* de València no és (a diferència dels d'Alzira, Vila-real, Castelló o Gandia, publicats a la mateixa col·lecció) una recopilació feta per voluntat expressa del consell. No es pot descartar que aquest volum a part hagués existit, però les fonts més aviat conviden a pensar que llibre d'establiments i manual de Consell eren una mateixa cosa. Un cop sospesades totes les referències, els editors conclouen que probablement va existir només «un volum mixt en què es barregen les deliberacions i acords del Consell amb els establiments aprovats en cada sessió» (pp. 44-45). Així doncs, els únics responsables dels textos del *Llibre d'establiments i ordenacions de la ciutat de València* són Furió i Garcia-Oliver, «que hem extractat dels manuals de Consell tots els acords que hem identificat com a establiments, és a dir, tots els acords de caràcter genèric [...] que es po-

guessen interpretar com a ordenances municipals» (p. 45). Una identificació que, val a dir-ho, sovint és automàtica: els textos solen començar amb la fórmula «Stabliren e ordenaren» o altres fórmules semblants.

DAVID GUIXERAS

***Estatutos de la orden de San Juan de Jerusalén. Edición crítica de los manuscritos occitanos (s. XIV)***



**ed. Marie Rose Bonnet i Ricardo Cierbide  
Bilbao: Universidad del País Vasco, 2006, 378 pp.**

A partir de finals del segle XII es va començar a fer necessari que la regla de l'orde de Sant Joan de Jerusalem estigués escrita en llengua vulgar per tal de fer-la accessible a un bon nombre de membres, ja que si descomptem els membres del convent, els encarregats de l'administració central i el mestre, pocs cavallers més devien conèixer el llatí jurídic de la regla. Fins i tot és possible que els capellans de l'orde no coneguessin més que el llatí litúrgic. Així doncs, és normal que abundessin les traduccions en anglonormand, francès, català i occità d'un text llatí allunyat

de la comprensió dels membres d'aquest orde; curiosament no se n'han conservat traduccions en castellà i els editors ho posen de manifest i esbossen alguna hipòtesi, però sense entrar-hi massa a fons.

A finals de la dècada de 1990, el professor emèrit de la Universitat del País Basc, Ricardo Cierbide, va iniciar un projecte per recollir i categoritzar tots els manuscrits que transmeten la regla dels hospitalers en llengua vulgar. Així el 1999 va aparèixer l'edició d'un manuscrit navarrès, redactat en occità; el 2002 publicava a la Fundació Noguera l'*Edició crítica dels manuscrits catalans inèdits de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem (segles XIV-XV)*, i el 2006 ha aparegut l'edició crítica dels manuscrits occitans usats a França, aquest últim amb l'ajuda de la professora de la Universitat de Provença Marie Rose Bonnet, que s'ha encarregat de la transcripció dels manuscrits.

L'occità era una llengua important en l'estructura de l'orde, ja que fou la llengua del priorat de Sant-Gil, el més important en els primers temps a l'Europa occidental fins a finals del segle XIV. D'aquí que aquesta edició crítica compti amb diversos testimonis de la regla en aquesta llengua. El manuscrit base és el CG76, custodiat actualment als Arxius Comunalns d'Arles (Provença): està datat el 1383 i prové del priorat de Sant-Gil. Es tracta d'un manuscrit molt ben conservat, que presenta pocs errors i que a més del text jurídic, com la majoria de regles, també reporta la llegenda de la fundació de l'orde, miracles, la llista de mestres i la confirmació de la regla pel part del papa Bonifaci VIII (1298). Els altres manuscrits que s'han tingut



en compte són els anomenats H10 i H12, situats a Tolosa, del segle XIV i que avui formen part del fons dels Arxius Departamentals de l'Alta Garona; també s'ha consultat el manuscrit de Valence, de 1386, custodiat als Arxius Departamentals de la Drôme. Aquests tres manuscrits foren redactats al priorat de Tolosa, escindit del de Sant-Gil. En canvi, no s'ha pres en consideració el manuscrit de Navarra, que també és occità, perquè fou un manuscrit usat pels hospitalers navarresos, no pas pels hospitalers occitans.

El resultat és una edició amb un text molt acurat, en la qual es mantenen molts trets paleogràfics que aporten gran informació a l'estudiós. La transcripció i edició dels textos s'ha dut a terme amb rigor i s'aporten les lectures dels altres testimonis en notes al peu, així com les esmenes que ha estat necessari introduir al text base. Però d'aquest volum no només cal destacar-ne l'edició crítica, ja que l'acompanya una interessant introducció a càrrec de la professora Bonnet que repassa el naixement històric de l'orde, així com els *miracula* que aporten una versió llegendària d'aquesta fundació. També ens detalla l'establiment i organització del priorat de Sant-Gil, que en un principi pràcticament englobava els territoris de l'actual Occitània. Finalment, ens ofereix una anàlisi detallada del contingut que aporten els diferents manuscrits de la regla, amb un repàs de cada secció, en especial d'aquelles que fan referència a la vida dels mestres de l'orde, des del fundador Gérard, fins a l'aragonès Juan Fernández de Heredia. Presenta també un estudi comparatiu dels contin-

guts de cada un dels testimonis que s'han utilitzat per elaborar l'edició crítica. També resulten molt interessants les reflexions lingüístiques sobre la llengua dels hospitalers: com aquests es van agrupar segons llengües comunes per tal de poder-se entendre, i com aquestes llengües o divisions de l'orde van anar adaptant-se en funció dels esdeveniments i l'evolució de l'orde.

Finalment, el volum compta amb un apèndix amb les versions senceres dels *miracula*, les vides dels mestres i les pregàries de tots els testimonis que s'han col·locat. Tanca el conjunt un doble glossari, un de termes occitans amb les correspondències en francès i castellà, juntament amb un glossari de noms propis, també amb la traducció a les dues llengües. En aquest apartat s'hi troba a faltar la referència al text, que hauria estat un complement útil per al lector.

Aquest volum culmina, doncs, una gran tasca iniciada fa gairebé deu anys i que ha posat en circulació de manera moderna i acurada les traduccions de la regla de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem.

ENRIC BASSEGODA

#### PENSAMENT I CULTURA A L'ALTA EDAT MITJANA

**María Bullon-Fernández, *England and Iberia in the Middle Ages, 12th-15th Century. Cultural, Literary, and Political Exchanges*, Nova York: Palgrave MacMillan, 2007.**

**Sarah Kay, *The Place of Thought. The Complexity of One in Late Medieval French Didactic Poetry*, Filadèlfia: University of Pennsylvania Press, 2007.**

### **Diàlegs de sant Gregori. Estudi lingüístic de la versió catalana de 1340** **Montserrat Alegre i Urgell**



**Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 129), 2007, 347 pp.**

Si bé avui es recorda el papa Gregori I el Gran (540-604) sobretot per la seva fixació definitiva del cant sagrat que prengué el seu nom, va ser una *auctoritas* citadíssima al llarg de l'Edat Mitjana, no solament pels predicadors —pensem, per exemple, en Francesc Eiximenis o en sant Vicent Ferrer—, sinó també per escriptors laics, com Bernat Metge o l'anònim autor del *Curial e Güelfa*. Les obres de sant Gregori, que va ser considerat un dels quatre grans pares llatins de l'Església, van gaudir d'una immensa difusió i van ser objecte de traduccions a nombroses llengües. Els *Moralia in Job*, l'obra exegetica més famosa del sant, es van traduir al català abans de 1382, com testimonia una carta de la reina Violant de Bar, però només en conservem un brevíssim fragment (suposant que es tracti de la mateixa versió). Ha estat més afortunada la traducció dels *Dialogi*, de la qual ens han pervingut dos manuscrits i diverses atestacions en inventaris

de béns, que ens permeten saber que Martí l'Humà en posseïa un exemplar i la seva esposa, la reina Maria, un altre.

Els *Libri IV Dialogorum de vita et miraculis patrum italicorum et aeternitate animarum*, malgrat l'extensió del títol, es dirigien a un públic sense formació teològica i pretenien oferir-li un model de vida virtuosa a través de les experiències dels sants. Fou un diaca molt proper a Gregori el Gran, Pere, qui el va instar a escriure l'obra i, dins l'estructura dialogada, adopta el paper d'interlocutor del papa, formulant-li preguntes ingènues que el seu mestre respon amb arguments senzills i, sobretot, amb *exempla*. L'abundància d'aquests breus relats autònoms amb finalitat edificant, que els predicadors empraven en els seus sermons, va ser una de les característiques més preuades de l'obra, que va esdevenir una de les fonts més importants de la majoria de reculls d'*exempla* posteriors. Pel que fa al contingut dels quatre llibres, el primer i el tercer parlen de la vida i els miracles dels sants italians, el segon se centra en la figura de sant Benet, fundador de l'orde a què el papa Gregori pertanyia, i el quart aborda qüestions escatològiques, sense abandonar l'estil entenedor: s'hi demostra —amb arguments, però sobretot mitjançant la narració de manifestacions miraculoses— la supervivència de l'ànima després de la mort del cos i el seu destí de pena o glòria segons el comportament que hagi tingut en vida; les oracions i misses ofertes pels vivents, però, poden abreujar el sofriment de les ànimes que es troben al purgatori. Bernat Metge se serveix precisament d'aquest darrer llibre dels *Dialogi* per a la redacció dels

passatges de *Lo somni* dedicats a la discussió teològica sobre la immortalitat de l'ànima, especialment en el diàleg entre l'esperit del rei Joan I, que pren el rol allixonador de Gregori, i el personatge de Bernat, que ens vol recordar l'ingenu Pere.

L'espiritualitat pràctica i el didacticisme planer que amaren els *Diàlegs* van ser una de les claus del seu èxit. Es va convertir en un dels llibres pietosos de capçalera i, amb la progressiva diferenciació entre el llatí i les llengües romàniques, va ser necessari que es traduís al vulgar perquè els laics, que ja no entenen la llengua sàvia, poguessin llegir l'obra gregoriana. La versió catalana que conservem és anònima i la crítica (Jaume Bofarull, Amadeu Soberanas i Montserrat Alegre) la data a la segona meitat del segle XIII; se'ns ha transmès en dos manuscrits procedents del monestir de Santes Creus —l'un de 1340 i l'altre de principi del segle XV—, que actualment es troben a la Biblioteca Pública de Tarragona. El segon sembla una còpia del primer i presenta característiques del català central. El primer, en canvi, mostra trets nord-orientals que es poden atribuir al copista del còdex, l'escriptor gironí Bernat d'Ollers, que l'any 1340 va acabar la còpia dels *Diàlegs* per al profit d'alguns dels seus fills («ad opus quorundam filiorum suorum»), com escriu en el colofó. El text d'aquest manuscrit ha estat l'objecte d'anàlisi de Montserrat Alegre, que ens n'ofereix un minuciós estudi lingüístic. Malgrat que ja existia una edició prèvia dels *Diàlegs*, a cura de Jaume Bofarull (1931, llibres I-III) i Amadeu Soberanas (1968, llibre IV) per a la col·lecció «Els Nostres Clàssics», l'autora de l'estudi va considerar que, com

a pas preliminar a l'anàlisi lingüística, i per garantir-ne una major fiabilitat, era convenient de realitzar una nova transcripció del text que reproduís l'original amb la màxima fidelitat. Aquesta transcripció es va publicar l'any 2006 en la mateixa col·lecció que el llibre ressenyat, i anava precedida d'una introducció sobre l'obra gregoriana, les circumstàncies de la traducció catalana i el context històric i cultural en què s'inscriu.

#### CANÇONERS PROVENÇALS

**Stefania Romualdi, *Intavulare. I. Canzonieri Provenzali, 9, Paris, Bibliothèque nationale de France, B, (fr. 1592), Mòdena: Mucchi, 2006.***

**Enrico Zimei, *Intavulare. I. Canzonieri provenzali, 8, Firenze, Biblioteca nazionale centrale, J (Conventi soppressi F 4 776), Mòdena: Mucchi, 2006.***

En la seva edició del quart llibre dels *Diàlegs*, Soberanas registrava en apèndix les característiques lingüístiques més rellevants dels dos testimonis conservats de la traducció catalana, i feia notar que el text era mereixedor d'un estudi lingüístic més aprofundit. Montserrat Alegre va portar-lo a terme, i ara publica els fruits del seu laboriós treball. La vàlua del text analitzat rau en la seva antiguitat, en el coneixement de la procedència del copista, que facilita la detecció de trets dialectals, i en la naturalesa mateixa de l'obra —escrita en primera persona, en forma dialogada i amb varietat de registres—, que ofereix una informació lingüística molt rica i permet observar com opera el traductor enfront de nivells de llengua diferents (per exem-

ple, es pot constatar la convivència de llargs passatges de prosa llatinitzant amb fragments més col·loquials). A més a més, el text té la particularitat que la llengua evoluciona a mesura que avança l'obra: al principi és més arcaica, amb trets doscentistes, i paulatinament va adquirint els trets gràfics, morfosintàctics i lèxics del català del segle XIV. L'autora atribueix a l'acte de còpia aquesta modernització, sia perquè es portés a terme en diverses fases, sia per l'ús d'antígrafs diferents.

L'estudi d'Alegre s'estructura en els tres apartats clàssics de grafia i fonètica, morfosintaxi i lèxic; conté també un glossari en què es consignen més de quatre-cents mots considerats d'interès perquè es tracta de termes poc documentats, d'arcaïsmes o de formes o accepcions no recollides fins ara en els diccionaris històrics (com *escaçan*, 'coix', o *estigar* amb el sentit d'"instigar") o que es registren als diccionaris, però se'n dona una primera documentació molt posterior (com *longobartz*, 'longobards', o *recomplir*, 'omplir del tot', documentades per primer cop al segle XV en el DCVB).

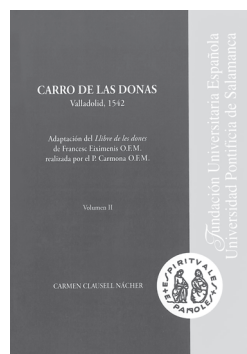
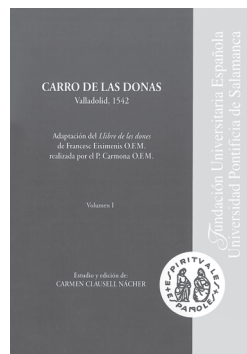
Un aspecte especialment remarcable de l'estudi és que, a banda de fer una gramàtica descriptiva del text, els trets lingüístics del manuscrit analitzat s'han posat en relació amb els que presenta la llengua d'altres autors llatinitzants, com Lull o Metge, de textos de procedència nord-oriental, com la crònica de Desclot, les *Vides de sants rosselloneses* o les *Ordinacions d'Empúries*, i també d'altres textos, com el *Llibre dels fets del rei En Jaume*, el *Llibre del Consolat de Mar* o els *Usatges* de Barcelona. Els estudiosos de la gramàtica històrica i de la dialectologia, doncs, trobaran

un material riquíssim en aquest llibre, important contribució de la seva autora a la història de la llengua catalana.

RAQUEL PARERA

**Carro de las donas.  
Valladolid, 1542.  
Adaptación del  
Llibre de les dones de  
Francesc Eiximenis  
O.F.M. realizada por el  
P. Carmona O.F.M.**

**Carmen Clausell  
Nácher**



**Madrid: Fundación  
Universitaria Española -  
Universidad Pontificia de  
Salamanca, 2007, 2 vols.**

El 2009 se celebrarà el sisè centenari de la mort d'un dels escriptors catalans més prolífics de l'Edat Mitjana, Francesc Eiximenis.

Avançant-se a aquest esdeveniment, Carmen Clausell ens presenta, en dos magnífics volums, l'estudi i l'edició crítica d'una traducció-adaptació del *Llibre de les dones* de Francesc Eiximenis, intitulada *Carro de las donas* i publicada a Valladolid el juliol de 1542 per Juan de Villquirán.

TRADICIÓ ROMÀNICA I  
TRADUCCIÓ

**Francesco Benozzo, La tradizione smarrita. Le origini non scritte delle letterature romanze, Roma: Viella, 2007.**

**Tomàs Martínez, Tòpics literaris, traducció medieval i tradició romànica / discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007.**

**La traduzione della letteratura italiana in Spagna (1300-1939). Traduzione e tradizione del testo. Dalla filologia all'informatica, ed. M. de la Nieves Muñiz, U. Bedogni i L. Calvo, Barcelona - Florència: Universitat de Barcelona - Franco Cesati, 2007.**

L'excel·lent introducció s'inicia amb l'estudi de la difusió del *corpus* eiximenià a la Castella observant i pre-reformista del segle XV. Remarca la gran influència espiritual que hi tingué l'opus eiximenià a través de nombroses traduccions, entre les quals destaca el *Carro de las donas*, l'autor anònim de la qual afegeix materials nous al trasllat del *Llibre de les dones* de Francesc Eiximenis.

La tradició manuscrita conservada de la traducció castellana del *Llibre de les dones* consta de set exemplars: A'B'C'D'J'K'L', tal com es descriu exhaustivament. S'agrupen en dues famílies, una de castellanitza, formada pels testimonis B'K'C'L', i una altra d'orientalitzant,

formada per A'D/J'. L'erudit Jaume Massó i Torrents («Les obres de Fra Francesch Eximeniç (1340?-1409?). Essai d'une bibliografia», *Anuari de l'I.E.C.*, 3, 1909-10) havia proposat que el *Libro de las donas* s'havia transmès a través de dues traduccions diferents, hipòtesi que Clausell rebutja aportant com a prova incontrovertible la detecció d'un error comú de tota la tradició castellana a l'endrea de l'obra: tots els manuscrits castellans llegeixen «Sanxa Ramírez de Arenós» en lloc de «Sanxa Ximenis». De manera que tots els exemplars castellans es remunten a un únic arquetipus de la traducció.

El caràcter doctrinal del cinquè tractat del *Llibre de les dones*, sobre les dones religioses, possibilita la fragmentació del text i l'aparició de còpies parcials, tant en català com en castellà, com ara el *Confessional ordenat per lo molt reverent mestre Francesch Eximeniç* (edició de 1497 realitzada per Nicolau Spindeler que conté els caps. 321-29), o el ms. esp. 57 del *Llibre de les dones* de la Biblioteca Nacional de París (que conté tot el tractat de dones religioses). A més a més, el mateix Eiximenis se serví dels caps 101-253 i 319-80 per confeir la *Scala Dei*, devocionari dedicat a Maria de Luna. En castellà trobem una menció d'un *Tractado de la vida contemplativa para la señora doña Sancha, condesa de Paredes, por fray Francisco Ximénez* en l'inventari del monestir de L'Escorial confeigut per Hernando de Briviesca el 1576, i l'abat montserratí García de Cisneros utilitzà un *Tratado de contemplación* en el seu *Exercitatorio de la vida espiritual* (1500). El procés de redacció i *rifacimento* del *Llibre de les dones* que ressegueix Clausell és molt interessant. La idea de traslladar el llibre remunta a un viatge que l'autor anònim del *Car*

ro féu a Roma en una comitiva que acompanyava el papa Adrià VI. Es trobaren a Tarragona, on l'anònim li mostrà un exemplar del *Llibre de les dones*, que rebé un judici favorable per part del pontífex. Clausell assenyala l'afinitat entre el *Carro de las donas* i el *Carro de dos vidas* del sacerdot toledà Gómez García.

A continuació detalla l'estructura de l'obra: el *Llibre de les dones* d'Eiximenis presentava les cinc condicions legals possibles de la dona a l'Edat Mitjana en cinc tractats diferents, i també el *Carro de las donas* està dividit en cinc llibres. En el primer l'anònim tradueix i adapta la primera part del llibre d'Eiximenis, on parlava de les dones en general i de la causa dels seus vicis i virtuts: el pecat original. També abraça el tractat de les infantes i el tractat de les donzelles del menoret. S'inicia amb dos pròlegs, un, dedicat a Catalina d'Àustria (1507-1578), esposa de Joan III de Portugal (1502-1557) i germana de Carles I; i l'altre, adreçat als lectors. En el segon llibre l'adaptador reproduceix el tractat de dones maridades del franciscà. En el tercer, adapta el tractat de les vídues, i finalment, en el quart, el tractat de dones religioses eiximenià, que l'anònim intitula *Summo bien* o *Vita Christianorum* ja que va dirigit a tots els cristians, sigui quina sigui la seva condició. El cinquè i darrer llibre (*Memoria Eterna*), s'obre novament amb un altre pròleg adreçat a Catalina d'Àustria. Aquest darrer llibre és original de l'anònim del *Carro de las donas*, té una unitat singularment marcada i és molt proper al gènere medieval de les *praeparationes ad mortem*. En aquest darrer tractat l'autor tracta de la mort del cristià, després d'haver parlat de la vida que ha de portar.

#### CIÈNCIA I TEOLOGIA

**Anna Alberni**, *Speculum al foder*, pròl. Lola Badia i postil·la de Lluís Cifuentes, Belcaire d'Empordà: Vitel·la, 2007.

**Bernard Ribémont**, *Sexe et amour au Moyen Âge*, París: Klincksieck, 2007.

**David Juste**, *Les "Alchandreana" primitifs. Étude sur les plus anciens traités astrologiques latins d'origine arabe* (x s.), Leiden: Brill, 2007.

**Arnau de Vilanova**, *Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei. Tractatus de prudentia catholicorum scolarium*, (Opera Theologica Omnia), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Facultat de Teologia de Catalunya - Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani, 2007.

L'autora constata la influència del *De institutione foeminae christianae* de Joan Lluís Vives i també l'influx de la *Agonia del tránsito de la muerte* d'Alejo Venegas O.S.A., així com també la intercalació d'exemples procedents de l'entorn contemporani de l'autor, sobretot en els capítols de pròpia factura en què narra les vides exemplars de la reina Catòlica i de les seves filles, del papa Adrià VI, d'Hernando de Talavera i del Cardenal Cisneros, entre d'altres. L'autora ens precisa, endemés, que els tres primers llibres del *Carro de las donas* generalment han estat modificats, respecte el text eiximenià, *per additionem*, i que al *Libro IV* és on se suprimeixen més materials del menoret gironí, com ara els caps. 277-80 i 292-313, on Eiximenis discutia sobre els tres vots monàstics i es referia als *Consells evangèlics*.

Tot seguit l'autora ressegueix la redacció del *Carro de las donas* al llarg de dues dècades. Indica que diverses anècdotes a l'obra revelen que l'anònim autor residia a Portugal entre els anys 1530 i 1538, prop dels reis lusitans. La traducció estrictament del *Llibre de les dones* es confegí durant els primers anys de treball, des de la trobada de l'anònim amb el papa Adrià d'Utrecht el 1522. Posteriorment l'adaptador afegí materials propis, que sempre conformen els darrers capítols de cada llibre. Finalitza aquest apartat especificant que la darrera revisió de l'obra es dugué a terme el 3 d'agost de 1540, i no el 1538 o 1539 com tradicionalment s'ha cregut.

La filiació textual del *Carro de las donas* és objecte d'una llarga secció, on s'il·lustra profusament com l'anònim adaptador no tradueix el *Llibre de les dones* català, sinó que ha confeccionat la seva obra a partir de la tradició manuscrita castellana del *Libro de las donas*. Els exemples que aporta Clausell mostren com, de les dues famílies lingüístiques castelleses, les lectures del *Carro de las donas* coincideixen gairebé sempre amb les lectures de la família orientaltzant (A'D'J'). Quan els testimonis castellans divergeixen en les seves lectures, el *Carro de las donas* adopta les solucions singulars del ms. A<sup>1</sup>. Una taula d'equivalències, molt útil, entre els capítols del *Llibre de les dones* i els capítols del *Carro* completa la primera part de la introducció.

L'autora contextualitza l'obra i l'anònim adaptador en l'ambient de convulsions espirituals de la Valladolid de 1520-40, en plena *Guerra de las comunidades* (1520-1521) i en plena etapa reformista, anticipant-se al cisma protestant.

L'anònim autor fou «sacerdote religioso de la horden de sant Francisco de la provincia de la Concepción», concretament, «morador de sant Francisco de Valladolid». També sabem que fou familiar d'Adrià d'Utrecht i que serví com a capellà als reis lusitans. Segons aquests indicis i d'altres que l'anònim autor escampa al llarg de la seva obra, Clausell ens ofereix tres possibles autories pel *Carro de las donas*: la del P. Carmona O.F.M., la de Fr. Luis de Escobar O.F.M. o la de Fr. Alonso de Tudela O.F.M. Descarta els dos darrers perquè el seu entorn no se situava prop dels reis lusitans ni del papa Adrià d'Utrecht. Acaba afirmant que el verisme narratiu i l'autobiografisme del llibre apunten cap a la personalitat d'un pare confessor de reconeguda autoritat. Atès que ni les fonts historicobibliogràfiques franciscanes, ni les modernes, ni les cròniques franciscanes sobre els diversos confessors dels monarques de les Corones de Castella i Aragó no donen dades ni notícies sobre el P. Carmona, confessor d'Adrià VI, aquest silenci podria ser deliberat.

Un cop closa aquesta extensa i esplèndida introducció, Carmen Clausell entra de ple en l'edició crítica del *Carro de las donas*. En el primer volum del seu treball edita els *Libros I-III* i en el segon volum, els *Libros IV i V*. S'assenyalen els fragments afegits per l'adaptador del *Carro de las donas*, s'noten les fonts o els passatges de factura pròpia i els fragments suprimits respecte al *Llibre de les dones*, indicant les lectures coincidents i les divergents entre els manuscrits castellans del *Libro de las donas* i l'edició que publicà Frank Naccarato el 1981 sobre el *Llibre de les dones*.

El resultat de tot això és una edició utilíssima tant per conèixer la tradició catalana del *Llibre de les dones* com la tradició castellana, ja que permet contrastar les lectures dels manuscrits castellans de l'obra amb les lectures dels manuscrits catalans i veure la relació que guarden entre si. És una edició molt completa, on l'autora no només ens parla de la difusió del *corpus* eiximenià a la Castella del segle XV i de la tradició manuscrita castellana conservada, sinó que aborda multitud d'aspectes interessants i de rabiosa actualitat en els estudis eiximenians, com ara el procés de derivació textual de la darrera part de l'obra d'Eiximenis, el procés de redacció i *rifacimento* del llibre del franciscà català en el *Carro de las donas*, o la qüestió de la datació i autoria del llibre de l'anònim adaptador.

Ara que s'acosta l'any Eiximenis, ¿què diria el patriarca de Jerusalem si estigués entre nosaltres i llegís aquest treball magistral? Segur que, com Adrià d'Utrecht, en faria un judici favorable, s'asseuria al seu escriptori i se'n proveiria una còpia.

EVA IZQUIERDO

#### CONGRESSOS I HOMENATGES

**Comunicazione e propaganda nei secoli XII e XIII (Messina, 2007), ed. R. Castano, F. Latella i T. Sorrenti, Roma: Viella, 2007.**

**Studi di Filologia romanza offerti a Valeria Bertolucci Pizzorusso, ed. P. G. Beltrami, M. G. Capusso, F. Cigni, S. Vatteroni, Pisa: Pacini, 2006.**

## **Dalla Provenza al Monferrato. Percorsi medievali di testi e musiche**



**ed. Sonia Maura Barillari  
Alessandria: Edizioni  
dell'Orso, 2007, vi + 102 pp.**

*Dalla Provenza al Monferrato. Percorsi medievali di testi e musiche* és una petita monografia que recull, en una seqüència de capítols temàticament encadenats, les intervencions de set dels participants al congrés que, amb aquest mateix títol, es va celebrar a Rocca Grimalda i a Ovada els dies 26 i 27 de juny de 2004 dins un «Corso post-laurea per la formazione di Promotori dei Beni Culturali per la valorizzazione turistica del territorio». La curadora del volum, Sonia Maura Barillari, és també l'autora del treball que obre el llibre, «A mo' di introduzione: Carducci e il Monferrato», un text amè i desimbolt que situa el lector en l'escenari mític de l'Edat Mitjana imaginada a finals del segle XIX per filòlegs, poetes doctíssims i historiadors a la recerca dels orígens sagrats de la Nació, la Història i el *Volkgeist*: en una paraula, la Poesia. L'interès de Barillari se centra en la figura de Carducci, que entre els anys 1879 i 1889 va dedicar quatre assajos a les llegendes i la història del marquesat de Montferrat: *Un'avventura cavalleresca in Italia nel secolo XII* [1879], *Gli Ale-*

*ramici. Leggenda e storia* [1883], *La poesia e l'Italia nella quarta Crociata* [1889] i *Galanterie cavalleresche del secolo XII e XIII* [1885]. En el context de la febrada provençalitzant i medievalitzant que des de començaments del segle XIX (l'Ottocento italià) va excitar tantes erudicions europees, Carducci se sent especialment atret per la figura de Raimbaut de Vaqueiras, trobador de vida cavalleresca, guerrera i galant segons tots els requisits romàntics del tòpic. La seva obra a l'època encara era en part inèdita, però el detall no té importància, perquè l'interès del poeta, de tall clarament historicista, requeia en la biografia del trobador i les seves relacions amb els senyors i la cort de Montferrat, que per «dieci o dodici anni [...] diventò come chi dicesse il parnasso provenzale [...] un'arcadia feudale fra due crociate, una specie di Weimar francese italiana». Aquest és l'escenari, geogràfic i ideal, que emmarca el següent article del volum, a cura de Fabrizio Beggiano, «Raimbaut de Vaqueiras e Albertet: percorsi ed incontri trobadorici nel Monferrato. Riflessioni ed interrogativi», on l'autor intenta desentrellar la identitat del personatge que s'amaga sota el *senhal* «Engles» en cinc de les poesies de Raimbaut, cosa que el porta a reflexionar sobre el significat i l'ús del *senhal* mateix. D'altra banda, l'observació de recurrències de rimes i rimants en tres poemes de Raimbaut i d'Albertet fa apuntar a Beggiano la possibilitat de préstecs i contactes intertextuals en l'obra d'aquests dos trobadors, una hipòtesi que contribueix a ampliar el coneixement dels textos i que pot donar fruit si s'estén a d'altres aspectes com la datació, l'atribució i la localització dels poemes. El treball que segueix, «Reconstrucción musical

de la epístola de Raimbaut de Vaqueiras: una hipòtesis», a càrrec d'Antoni Rossell, consisteix en una proposta reconstructiva de la música de l'epístola de Raimbaut feta a partir de la mètrica típica de la cançó de gesta romànica, amb una melodia de tipus salmòdic que s'amotlla a la variació sil·làbica característica dels poemes heroics pensats per ser recitats i que, segons el musicòleg, encaixa bé amb la mètrica del text de Raimbaut. L'itinerari musical continua amb un article de Maurizio Padovan intítulat «'Sabion ben violar'. *Calenda maia e l'estampida*», on s'estudia la conegudíssima *canso* de Raimbaut de Vaqueiras a partir del text de la *razo* que l'acompanya i d'altres testimonis poètics. Això permet definir la peça des d'un punt de vista formal i instrumental com a música de dansa, tot avançant especulacions sobre el caràcter original o manllevat de la seva melodia. Padovan proposa un interessant recorregut terminològic i formal per les diverses mostres d'estampies franceses i *istampite* italianes dels segles XII i XIII, recordant la popularitat d'un gènere que sembla haver gaudit encara de bona salut en determinats cercles florentins a començaments del segle XV. En l'article que segueix, «Per una riletatura della tenzone fra Taurel e Falconet (*BdT* 438,1)», Sabina Marinetti assaja un nou intent d'elucidar el sentit d'aquesta enigmàtica tençó entre dos perfectes desconeguts, Taurel e Falconet, que la tradició filològica ha volgut imaginar com a «giullari vaganti per le corti piemontesi» (segons definició de De Bartholomaeis). La dificultat de comprensió del poema, com defensa l'autora, depèn segurament de la transmissió corrupta d'un text conservat en dos únics testimonis amb un antecedent comú,

els cançoners *O* i *a*, i farcit de noms propis, tant de lloc com de persona, que es presten a interpretacions diverses i sovint contradictòries, difícils de conciliar amb l'agitada (i llacunosa) història política de les terres del Montferrat. El penúltim article del llibre, signat per Pierre Anatole Fuksas, porta el títol de «Toponomastica del Monferrato nella lirica trobadorica» i té com a objectiu evidenciar la «consistenza letteraria di uno scenario geografico» tot donant exemples il·lustratius dels temes i arguments, molt lligats a la contingència política i militar del marquesat, que la poesia de dos trobadors com Peire Vidal i Raimbaut de Vaqueiras ha associat a un espai físic i també ideal, el *Monferrat*, delimitat i evocat en els seus textos per una sèrie de topònims. Per tancar el volum, Ilaria Tufano proposa un final de trajecte que, amb el títol de «Boccaccio, i trovatori e il Monferrato», analitza la cinquena *novella* de la primera jornada del *Decameron*, on Boccaccio trasllada l'argument del primer conte del *Sendebat* (que tracta el tema de «la petja del lleó», també recollit per Juan Manuel al *Conde Lucanor*) a l'espai del Montferrat i a l'època històrica de la tercera croada (1189-92). Els protagonistes de la *novella* són el rei de França Felip August, un marquès que cal identificar amb Corrado degli Aleramici (noble defensor de la ciutat de Tir i el més valeros dels guerrers cristians segons Bertran de Born) i una «marchesana di Monferrato» sobre la qual s'allarga l'ombra de la més famosa marquesa del llinatge, Beatriu, la vencedora del carrós de Raimbaut de Vaqueiras. Com sosté l'autora de l'article, l'ambientació de la trama narrativa al marquesat de Montferrat és una de les claus per a la lectura de la *novella*, que situa

l'acció en un escenari de cortesia i «alta civiltà» emblemàtiques, acuradament presentat per Boccaccio amb la inequívoca intenció de fer girar la truita de la manera més efectiva en la famosa escena final del «convit de les gallines». És una *boutade* finíssima que farà trontollar tot d'una, als ulls dels burgesos florentins del segle XIV, els fonaments trobadorescos de la *fin'amors*. El lector català d'aquests «percorsis», en fi, pot trobar a faltar un esment al *Curial* i a la seva fugida iniciàtica a casa del marquès de Montferrat, espai literari que al final de l'Edat Mitjana, malgrat tot, conserva encara el prestigi d'escenari mític o fabulós on els cavallers cerquen aventures i s'interroguen, novel·lescament, sobre el propi destí –si més no els de casa nostra.

ANNA ALBERNI

### ***Le chant de la douleur dans les poésies de Christine de Pizan***

**Jean-François Kosta-Théfaine**



**Nantes: Éditions du Petit Véhicule, 2007, 155 pp.**

Christine de Pizan (1364-c.1430) va néixer a Venècia, en una família d'origen bolonyès. El 1468 el seu

pare, Tommaso di Benvenuto da Pizzano, metge prestigiós de la universitat de Bolonya, es va traslladar amb la família a la cort francesa per exercir d'astròleg i metge de Carles V. Formada en aquesta cort, Christine de Pizan va començar a escriure amb regularitat pels volts de 1390, en quedar-se sense protectors: primer va morir Carles V i, després, amb pocs anys de diferència, el seu pare i Étienne de Castel, el seu marit. Va dedicar-se llavors plenament a l'estudi i l'escriptura i, gràcies a l'èxit del *Livre des Cent Ballades* (1396/99), va iniciar la carrera literària amb el mecenatge del duc de Berry i el duc d'Orleans, i després sota la protecció d'Isabel de Baviera i Carles VI. Amb l'*Epistre au Dieu d'Amours* (1399) va desencadenar la *querelle* sobre el *Roman de la Rose*, en la qual va mantenir un intercanvi epistolar amb erudits de la Universitat de París i de la cancelleria reial. La seva obra, extensa i de qualitat, comprèn temàtiques i gèneres diversos, un ampli ventall que inclou des de poesia cortesana fins a obres morals i filosòfiques.

És ben sabut que la lírica francesa dels segles XIV i XV es caracteritza per un to marcadament trist i per la predominança de motius i temes relacionats amb el dolor. L'obra poètica de Christine de Pizan n'és un bon exemple. A *Le chant de la douleur dans les poésies de Christine de Pizan*, Kosta-Théfaine es proposa explicar com es formula l'expressió del dolor en l'obra lírica de Christine de Pizan. L'estudi, que parteix d'una perspectiva cronològica, es basa en tres eixos fonamentals: a la primera part, l'autor tracta els anomenats «poèmes de veuvage», és a dir, les composicions que Pizan va escriure sobre la mort del seu marit; a la segona part, s'hi analit-

zen els poemes estrictament cortesos; i, finalment, la tercera part versa sobre el *deuil* amorós de les darreres poesies de l'autora.

Una de les particularitats de la lírica de Christine de Pizan, que és alhora una novetat temàtica, absent en la tradició, és el motiu del dolor per l'espòs mort. En un dels seus rondells més coneguts, l'autora escriu: «Je suis vesve, seulete et noir vestue». La poesia francesa de l'època és plena d'amants desconsoladament sols i vestits de negre, i Kosta-Théfaine demostra com Pizan, amb el mateix vocabulari i les mateixes expressions que altres poetes fan servir per doldre's de l'absència de la dama o de la seva manca de mercè, construeix el motiu de la viduïtat, jugant sovint amb el doble sentit del francès antic *deuil* ('dol' i 'dolor') o, com en el vers citat, amb la simbologia del color negre. Més enllà dels «poèmes de veuvage», el dolor és l'eix vertebrador de la lírica de l'autora, fins i tot en les peces més circumstancials o en les de rerefons polític. I, evidentment, el dolor predomina també en les composicions amoroses, les més típicament cortesos, de les quals destaca sobretot el sofriment que causa la malaltia d'amor, a més d'altres motius com el rebuig, l'absència o la separació. Kosta-Théfaine repassa amb claredat i concisió tots els elements amb què l'autora construeix el discurs del dolor, analitzant-ne el vocabulari, les expressions i les fórmules, els motius, els temes i els referents. Es podria dir que aquest llibre és una mena de glossa o comentari als versos de Christine de Pizan, perquè cada explicació de l'autor va sempre acompanyada d'una bona colla d'exemples, cosa que fa l'argumentació molt entenedora.

Per si no fos prou, l'autor inclou en apèndix una tria dels poemes que considera més significatius.

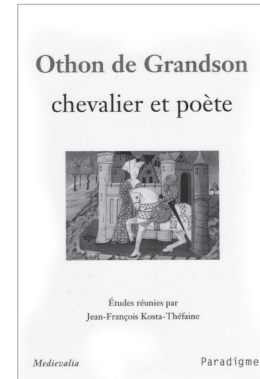
Aquest llibre acosta al lector no especialitzat una figura singular de la literatura medieval: Christine de Pizan no és tan sols una dona que escriu, és una dona extremament culta que escriu bé, amb plena consciència i domini tècnic de l'ofici, que copiava ella mateixa els seus manuscrits i en supervisava tots els detalls, inclosa la il·luminació dels còdexs. Més llegida que citada, l'obra de Pizan va travessar les fronteres franceses. La balada que encapçala l'apèndix, *Deuil angoisseux, rage desmesurée*, va ser musicada pel compositor de la cort de Borgonya Gilles Binchois i es va convertir en un gran èxit que sonava en totes les corts europees. Aquí també, perquè, tal com va demostrar Jane Whetnall,\* aquesta balada és la «cançó de l'angoixós» que esmenta Bernat Hug de Rocabertí a *La Glòria d'Amor*. La peça era, certament, un *chant de la douleur*:

Deuil angoisseux, rage  
desmesurée,  
Grief desespoir, plein de  
forsennement,  
Langour sanz fin, vie maleürée  
Pleine de plour, d'engoisse et  
de tourment,  
Cuer doloureux qui vit  
obscurément,  
Tenebreux corps sus le point  
de perir,  
Ay, sanz cesser,  
continuellement;  
Et si ne puis ne garir ne morir.  
(vv.1-8)

MARTA MARFANY

\* J. Whetnall, «“Veteris vestigia flammae”: a la caza de la cita cancioneril», *I canzonieri di Lucrezias de Lucrezia*, Pàdua: Unipress, 2005, 179-92.

## Othon de Grandson chevalier et poète



ed. Jean-François Kosta-Théfaine  
Orléans: Éditions  
Paradigme, 2007, 204 pp.

Othon de Grandson (c. 1345-1397) és el poeta francès més important de la segona meitat del segle XIV. Hereu de Guillaume de Machaut, va dur fins a l'extrem la retòrica de la tristesa amorosa i el plany del màrtir d'amor. Els seus poemes marcaran profundament la poesia francesa des del tombant de segle fins a mitjan segle XV i autors com Christine de Pizan i Alain Chartier en seran clarament deutors. Admirat per Geoffrey Chaucer, en l'obra del qual va deixar traces, la poesia d'Othon de Grandson va ser àmpliament difosa i coneguda arreu. A casa nostra, un recull de poemes seus van ser compilats al cançoner Vega-Aguiló (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, mss. 7-8).

Nascut a la Savoia, en una família de l'alta noblesa del Vaud, Othon de Grandson va destacar també pels seus fets d'armes, participant en diverses campanyes angleses. Va estar al servei del duc de Lancaster i després d'Amadeu VII de Savoia, en la mort del qual se'l va acusar d'haver participat. A causa d'aquest afer va haver de refugiar-se a Borgonya i després



a Anglaterra sota la protecció del rei. Finalment Carles VI de França va retornar-li les terres que li havien confiscat i el va rehabilitar. Tot i així, el cavaller Gérard d'Estavayer va continuar acusant-lo i el va reptar a un combat singular a ultrança. Grandson va morir de resultes de l'enfrontament.

El llibre *Othon de Grandson chevalier et poète*, a cura de Jean-François Kosta-Théfaine, aplega vuit treballs que tracten diversos aspectes de la figura i l'obra literària d'Othon de Grandson. L'objectiu del recull, tal com es diu a la introducció, és doble: d'una banda, revifar l'estudi de la figura d'Othon de Grandson i, de l'altra, constituir un complement de la nova edició crítica de l'obra del poeta, a càrrec de Joan Grenier-Winther, que publicarà ben aviat Éditions Champion. Al final del llibre, amb el títol de «L'état de la recherche sur Othon de Grandson», Kosta-Théfaine esbossa un estat de la qüestió molt complet que dona compte de manuscrits, impresos i edicions, i que presenta breument tots els estudis literaris, històrics i biogràfics publicats fins ara sobre el poeta savoià. Aquest panorama bibliogràfic permet fer-se càrrec de fins a quin punt Othon de Grandson hauria estat un autèntic desconegut si no l'hagués rescatat de l'oblit Arthur Piaget. En efecte, el

llibre vol ser també un homenatge a Piaget, i amb aquest objectiu es reproduïx l'article «Les poésies d'Othon de Grandson», el primer treball que aquest estudiós va dedicar al poeta, acompanyat d'una petita joia filològica: la reproducció de les primeres pàgines de la seva transcripció del *Livre Messire Ode* segons el manuscrit 10961-70 de la Biblioteca de Brussel·les.

Encapçala el volum un estudi de Daniel Chaubet sobre l'episodi final de la vida del poeta, amb una atenció especial al duel que el va enfrontar a Estavayer, sobre el qual es reproduïx documentació fins ara inèdita. Segueix un article de Joan Grenier-Winther que analitza els manuscrits de l'obra de Grandson i d'Alain Chartier amb l'objectiu de determinar l'autoria del poema conegut amb el nom de *La Belle Dame qui eut merci*. Després de l'article i la transcripció d'Arthur Piaget esmentats més amunt, Catherine Attwood aborda alguns aspectes de la formulació del discurs amorós en Grandson. A continuació la seva obra és comparada, des d'angles diversos, amb la d'altres poetes: Heather Arden estableix paral·lels entre el *Livre Messire Ode* i el *Livre du duc des vrais amans* de Christine de Pizan, Ian Laurie compara la mètrica de les balades de Grandson amb les d'Eustache Deschamps i Hélène Basso analitza la *quête* amorosa al *Dit de l'Alérion* de Guillaume de Machaut i al *Livre Messire Ode*. Finalment, Alain Corbellari fa un recorregut històric per la recepció del poeta a la *Suïssa romande*.

Dels vuit treballs d'aquest llibre, innovadors i amb aportacions importants, cal destacar-ne sobretot dos. En primer lloc, l'article «La dialectique amoureuse chez Othon de Grandson», de Catherine Atwood, perquè presenta breument i amb claredat, basant-

se en els textos, com construeix Grandson el discurs amorós: vocabulari, expressions, antítesis, temàtica i motius principals. L'article, de caràcter divulgatiu, pot servir per situar el lector que no conegui l'obra de Grandson i introduir-lo en la retòrica de to marcadament trist que defineix la seva poesia, basada en un amor en essència contradictori. El segon article que cal destacar és «On the Authorship of *La Belle dame qui eut mercy*», de Joan Grenier-Winther, no tant per la qüestió concreta que s'hi tracta —l'autoria d'un poema tradicionalment atribuït a Grandson—, sinó sobretot perquè aporta una visió general de la tradició manuscrita de l'obra del poeta. A través de l'estudi de la transmissió d'un poema, s'hi presenten els manuscrits que recullen l'obra de Grandson i se'n descriu a grans trets la difusió, en bona part lligada al nom d'Alain Chartier. És un estudi modèlic pel que fa a la metodologia, que avala la qualitat de la nova edició crítica de l'obra completa de Grandson que prepara l'autora.

Aquest llibre, sense grans pretensions però amb cura i eficàcia, marca un punt d'inflexió: és la primera vegada, des que Arthur Piaget va publicar-ne l'obra completa el 1941, que es presenta la poesia d'Othon de Grandson amb voluntat de conjunt i anàlisi crítica. Cal esperar que, a més de l'edició de Joan Grenier-Winther, apareguin altres treballs que correixin el descuit històric de la crítica literària envers una de les grans figures de la poesia francesa tardomedieval. Fóra bo que aquests nous aires bufessin aquí també i revifessin l'interès que Amadée Pagès va dedicar a Grandson a *La poésie française en Catalogne* (1936).

MARTA MARFANY

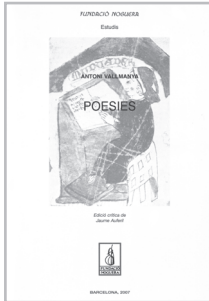
#### LLENGUA I MÈTRICA

**Philip D. Rasico**, *El català antic*, ed. Josep Moran. Girona: Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes, 2006.

**Martin J. Duffell**, *Syllable and Accent: Studies on Medieval Hispanic Metrics*, Londres: Department of Hispanic Studies, Queen Mary College, University of London, 2007.

## Poesies

### Antoni Vallmanya



ed. **Jaume Auferil**  
**Barcelona: Fundació Noguera (Estudis, 40), 2007, 555 pp.**

Antoni Vallmanya, notari, és autor de vint-i-quatre poemes (la majoria amorosos), d'entre els quals destaquen els que va dedicar a les monges de Valldonzella entre 1458 i 1459. Fou un d'aquells poetes ocasionals que trobaríem en totes les èpoques, i que només s'animaven a escriure quan se celebrava algun certamen literari. El seu estil, artificios i envernissat de mitologies de repertori, cerca l'admiració del públic per la via de la dificultat o (com diu Auferil) el «manierisme». Li devem, però, alguns poemes reeixits, com ara la *Sort*, una composició de dos-cents vint-i-quatre versos on elogia tretze monges d'aquell monestir barceloní.

En aquest llibre, l'edició dels textos ocupa les pàgines 151-317, i presenta aparat de variants i notes lèxiques i culturals. Els pròlegs i annexos, doncs, protagonitzen la major part del volum, i hom espera, abans d'iniciar-ne la lectura, trobar-hi aportacions de relleu per al coneixement de la poesia catalana del segle xv. Vegem-les.

En l'estudi biogràfic (pp. 11-20), l'editor recupera els tres documents referits al poeta que

ja havia donat a conèixer als estudis que, el 1986 i el 1989, va dedicar a Vallmanya mateix i a Francesc Ferrer. Gràcies a ells, sabíem que Antoni tenia un germà dit Pere. L'única novetat biogràfica, doncs, és un document de l'Arxiu Reial que relaciona Vallmanya amb la cort justament els anys en què escrivia poemes. Auferil dona a entendre, per omissió, que l'ha trobat ell mateix al llarg d'aquests vint-i-dos anys de recerca, però en realitat ha pres la referència de l'article de Marta Marfany publicat a *Llengua & Literatura*, 18, 2007 (que no cita), la qual, amb honestedat, remet a la meua tesi doctoral de 2003, que vaig dedicar al poeta Pere Torroella (*Vida y obra de P.T.*, tesi inèdita llegida a la Universitat de Girona).

Les pàgines 20-38 contenen un excurs assagístic en què Auferil redescobreix que bona part de la literatura medieval és de transmissió col·lectiva i lúdica, i on també resumeix la història del monestir de Valldonzella als anys 80 i 90 del segle xv, època molt posterior a la de les poesies. Les pàgines 38-103 són una paràfrasi detallada de cadascun dels poemes, amb una nova digressió sobre la poesia de debat a l'Edat Mitjana. L'editor

hi defensa que els poemes que apareixen desarticulats en dos blocs al cançoner *J*, formen una seqüència o petit cançoner ordenat per l'autor, i interpreta les al·lusions mitològiques a la Fortuna, freqüents en Vallmanya, des d'un punt de vista antropològic, tot identificant-la amb «la Gran Deessa Primordial o deessa dual (de vegades, triple)» (p. 51), amb referències a règims patriarcals i religions arcaïques, segons que expliquen Mircea Eliade i Robert Graves. Les pàgines 104-18 examinen la llengua i l'estil de Vallmanya, mentre que a les pàgines 118-32, Auferil presenta el nostre escriptor com un poeta «manierista», tocat per l'esperit del Renaixement. L'estudi dels manuscrits (bàsicament, *J* i el seu *descriptus K*) és una ampliació de les pàgines que l'editor havia donat a conèixer el 1986 i el 1989.

L'apèndix, que podria haver-se convertit perfectament en un altre llibre, ocupa les pàgines 319-531. Conté un atac contra Amadeu Pagès i, de retruc, contra Marta Marfany (que va tenir la gentilesa d'enviar a l'editor un estudi llavors en premsa, on mostra que Vallmanya va recórrer a versos d'altres poetes del moment per satisfer els seus compro-

**Pere Ramis i Serra, *La ciutat i l'entorn sociopolític en el pensament lul·lià*, Mallorca: Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 2007, 23 pp.**

**Anàlisi de dues obres separades per una trentena d'anys (el *Llibre de les bèsties* i el *Llibre de la ciutat del món*), però amb unes constants ben clares: des d'una òptica marcadament agustiniana, Llull hi critica els vicis de la burgesia, dels cortesans i d'una Església mancada d'espiritualitat. En el primer cas, el text té una projecció socio lògica; en el segon, la política s'obre cap a l'ètica i la metafísica, amb la intervenció de la Gràcia divina en la formulació d'una teoria salvífica. Mentre que el *Llibre de les bèsties* presenta de manera realista la lluita de les virtuts i els vicis en la dinàmica social, el *Llibre de la ciutat del món* eixampla la perspectiva per fer un judici al·legòric a la història dels homes, amb la justícia divina com a jutge, les dignitats divines com a fiscals i advocats defensors i les virtuts teològiques i cardinals com a testimonis. D.G.**

misos socioliteraris). Auferil, amb desimboltura i un estil a estones pamfletari, rebutja la influència francesa en la lírica del segle xv, sosté que Alain Chartier no era un nom conegut a la Catalunya de l'època, recorda que la imitació no era pas una deshonra abans del Romanticisme, i nega que Vallmanya, poeta «universal», fos un imitador o un «plagiar». Un extens enfilall d'exemples, que ens fa pensar en els repertoris temàtics que els italians dedicaven fa trenta anys a la seva lírica medieval, examina els motius del jardí d'amor i la dama sense mercè a la poesia romànica. El to, sostingut en tot el llibre, és vindicatiu i animós.

La part més meritòria d'aquest volum correspon a l'establiment del text, dut a terme a partir de manuscrits i impresos antics. Al capdavant, qualsevol edició es justifica, en primer lloc, per la seva ecdòtica i, en segon terme, pels annexos i altres cortesies que el filòleg vulgui concedir-nos. Cal dir d'entrada que no sempre és fàcil entendre la poesia de Vallmanya. A banda de l'afició que sentia el poeta pels recursos formals i l'estil laberíntic, la dificultat d'editar aquesta poesia també pot explicar-se pel fet que s'hagi conservat, en la major part dels casos, només en el cançoner J (i en la seva còpia, K), que va ser executat per una persona no gaire desperta i propensa a les trivialitzacions. Malgrat aquests entrebancs, el cert és que Jaume Auferil ha sabut resoldre molts problemes textuals, i ha estat capaç d'explicar al lector el significat de molts versos que semblaven hermètics. Com s'esdevé en qualsevol edició, però, aquesta no és del tot impecable, i per aquest motiu proposem algunes correccions, que presentem amb la major cordialitat.

Al poema I (*Tots los delits*), sembla que cal puntuar els vv. 13-14 de la manera següent: «Sens mercè muyr, e veig qui'm pot aydar / mir' e no m'hoig». Al mateix poema, proposem l'esmena «m'à fet renunciar» al v. 17. Justament, si hom pot fer-li algun retret a l'editor, aniria adreçat al seu criteri excessivament conservador, però aquest és un pecat inevitable quan els poemes editats són de transmissió única. Més endavant, als vv. 25-28 del mateix poema, proposem una puntuació diferent: «Tots mals d'amor, cascú'n son estament, / sostenir-los vendria'b pler molt gran; / sol que'l desig que n'esper no m'engan / tot aspre mal me seria plasant». Al poema III (*Qual mils de mi*), crec que els vv. 85-86 s'han de llegir així: «D'amor lo mal causa desconaxença, / segons d'açò los antichs han escrit» (donant per fet que és la ingratitude la que causa la malaltia d'amor, que neix de la manca de correspondència). Al poema IV (*Qual un de tants*), cal editar els vv. 9-10 com segueix: «Lo seu compàs d'adversitat, quo's muda, / aspre's despeny», i proposo esmenar «muda-l» en comptes del «mutat» del v. 11. Els vv. 26-27 només fan sentit si els llegim de la següent manera: «per la vibrant demunt dita Fortuna. / Ab poch remey, sa roda no stà'n una». Als vv. 63 i 69 és necessari editar «e-l», en comptes de «el», i al v. 71 és més coherent editar «maté'n vil captivitat» ('va metre o posar en captivitat vil') que no pas mantenir la proposta d'Auferil. Al poema V (*Anció tot*), caldria esmenar, i puntuar de forma diferent, els vv. 33-36: «Si'b dolor greu cascun amant lengueix / e'b tant esforç son bé tolre's conegua, / poch amar sab que'l seny perdre no degua,

/ vivint segur sa culpa no u mereix». Als vv. 48 i 57, crec que cal editar «hoý» ('vaig sentir'), i al v. 50 potser caldria esmenar «redubtant» en comptes de «redubtàs», com diu el manuscrit J. Al poema VI (*L'ignorant hom*), el v. 14 millora si eliminem la coma després de «delits», i també és més satisfactori editar els vv. 138-140 com segueix: «haja d'esmena, / diré'b sospirs e plors, qui'ls ulls consenten: / sentir bé'm féu [o feu] cruels dans que'm destenten». Al poema IX (*Sentir no pot*), crec que cal esmenar els vv. 5-6 tal com proposo: «Consent-m'o Sort que no permet jo'm vega / alegr' un punt de vós, amat de mi». Finalment, i per no allargar més del compte aquest repertori de propostes, observem que, al poema XV (l'esparsa *Mort me donau*), el v. 8 no rima amb les paraules amb què hauria de coincidir (*desigança* : *me'n cauça* : *sparança* : *confiança*). Sembla que caldria esmenar aquest vers com segueix: «tant mal m'alcança», introduint un verb que pot semblar un castellanisme, però que documentem en altres obres i autors catalans de l'època, com Pere Torroella (*Tant he parlat*, v. 36), el *Somni* de Francesc Alegre i la *Glòria d'Amor* d'Hug de Rocabertí (vv. 1093 i 1137).

En definitiva, Jaume Auferil ens ha ofert un volum gruixut, un volum que en realitat conté tres llibres plens de notícies molt variades, amb capítols polèmics, apassionats i vigorosos. Tant de bo tots els nostres poetes menors, perduts ara per ara en els manuscrits i les bases de dades, mereixin algun dia la mateixa dedicació amb què l'editor ha bastit aquest llibre.

FRANCISCO RODRÍGUEZ RISQUETE

# Col·laboradors

**Stephen P. Bensch** es va doctorar a la Universitat de Califòrnia, Berkeley, i actualment és professor d'Història i director de Medieval Studies a Swarthmore College (Pennsylvania). Va començar a treballar sobre l'emergència del patriciat barceloní i posteriorment s'ha dedicat a l'estudi dels comtes d'Empúries i la noblesa empordanesa des de l'època carolíngia fins a l'extinció del primer llinatge comtal.

**Anna M Puig** és doctora en Història per la Universitat de Girona (2006) amb la tesi *Rhode. Caracterització del jaciment i dels seus tallers ceràmics*. Des de 1987 dirigeix excavacions arqueològiques en diferents jaciments de la comarca (Roses, Castelló d'Empúries, Peralada, Figueres, entre d'altres), i ha treballat en l'àmbit del territori, l'urbanisme i la cultura material de les societats antigues i medievals. Actualment té el càrrec d'arqueòloga i conservadora del jaciment de la Ciutadella de Roses.

**Gérard Gouiran** és catedràtic de Filologia Romànica i d'Occità a la Universitat de Montpeller III. Ha publicat treballs sobre molts aspectes dins aquestes especialitats, notablement les edicions dels trobadors Bertran de Born i Falquet de Romans, del Rotllà occità i del poema narratiu *Guilhem de la Barra*. Ha traduït al francès el *Girard de Roussillon* i ha editat *Et ades sera l'alba*, un recull de cançons d'alba trobadoresques.

**Jaume Riera** és llicenciat en Filosofia i Lletres (1969) i arxiver des de 1979. S'ha dedicat a l'estudi dels jueus catalans medievals i ha estat el primer president de l'Associació d'Estudiosos del Judaisme Català. Ha fet diverses edicions de texts: el procés criminal de 1410 contra el cavaller Arnau Albertí (*El cavaller i l'alcovota*, 1973), transliteració de texts aljamiats catalans (*Cants de nocces dels jueus catalans*,

1974), la versió catalana del *Llibre de Job* de Jeroni Conques (1976) i *Un recull d'oracions en català dels conversos jueus* (1980).

**Lluís Cabré** (Barcelona, 1959) és professor de Literatura Medieval a la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha editat per a Els Nostres Clàssics la poesia de Pere March (1993) i el *Llibre de Fortuna i Prudència* de Bernat Metge (en premsa).

**Jaume Torró Torrent** és professor de la Universitat de Girona des de 1994. S'ha dedicat a l'estudi de la literatura catalana medieval dels segles XIV i XV i de l'humanisme a la Corona d'Aragó. Ha editat l'obra completa de Romeu Llull (1996) i diversos treballs sobre Bernat Metge, la novel·la *Curial e Güelfa*, Joanot Martorell, Joan Roís de Corella, Francesc Alegre, Ausiàs March, i la poesia i la novel·la de cavalleries i la cort.

**Montserrat Galí** (St. Miquel de Fluvià, 1975) és llicenciada en Filologia Hispànica (2004) i diplomada en Ciències Empresarials (1999) a la Universitat de Girona. Ha estat professora associada a la Universitat de Girona impartint classes de literatura medieval i ha obtingut el DEA amb el treball de recerca «Las poesías de Mossèn Avinyó», dirigit per Rafael Ramos i Jaume Torró (2006). Actualment prepara la tesi doctoral sobre la vida i obra d'aquest poeta.

**Rafael Ramos** és professor de Literatura Hispànica a la Universitat de Girona. La seva recerca se centra, sobretot, en l'àmbit de la literatura de ficció de l'Edat Mitjana i del Renaixement (*El caballero del Cisne*, *El libro del caballero Zifar*, *Amadís de Gaula*, *Crónica del rey don Rodrigo*).